

Teresa Samulczyk

EDUKACJA POPRZEZ MAŁE FORMY TEATRALNE

Wielu pedagogów i psychologów wypowiedało się na temat olbrzymich możliwości edukacyjnych poszczególnych dziedzin sztuki, a przede wszystkim teatru. Ładysława Bobrowska pisze, że teatr jest jak lek złożony z wielu składników, działający synergetycznie. Pojedyncze dziedziny sztuki potrafią także angażować „całego” człowieka, ale czynią to jednak w węższym paśmie przeżyć i operacji intelektualnych¹. Edukacja teatralna zawiera w sobie edukację literacką, plastyczną, muzyczną, choreograficzną, itp. Można więc za jej pomocą przekazać wiele treści kształcących. Poza tym praca nad spektaklem stwarza sytuacje wychowawcze, umożliwia pokazanie nurtujących młodzież problemów i sposoby ich rozwiązywania. Poprzez wspólną, zespołową twórczość, następuje rozwój kulturalny i społeczny członków zespołu.

Między innymi te poglądy znawców problemu zainspirowały mnie do prowadzenia badań dotyczących wykorzystania form teatralnych w edukacji kulturalnej.

Badania ankietowe przeprowadziłam wśród 155 nauczycieli przedszkoli i szkół podstawowych z województwa zielonogórskiego, starając się uzyskać odpowiedź na trzy pytania:

1. Jakié formy teatralne najczęściej wykorzystują badani nauczyciele w swojej pracy zawodowej?
2. Jakimi motywami kierują się podejmując działalność w zakresie edukacji kulturalnej przez realizację małych form teatralnych?
3. Jaka jest świadomość badanych dotycząca efektów rozwojowych osiągniętych przez dzieci i młodzież uczestniczącą w małych formach teatralnych?

Badania ankietowe uzupełniłam bezpośrednią obserwacją pracy niektórych nauczycieli w przedszkolach i szkołach podstawowych.

Formy teatralne najczęściej stosowane przez nauczycieli

Badania wykazały, że nauczyciele wychowania przedszkolnego i szkół podstawowych wykorzystują w swojej pracy małe formy teatralne, a wśród nich naj-

¹ Ł. Bobrowska, *Ekspresja dramatyczna i pedagogika*, „Przegląd Pedagogiczny” 1974, nr 1.

częściej spotykane to: recytacja (121 wskazań), krótkie inscenizacje (93 wskazania), swobodne zabawy w teatr z lalką, przedmiotem, rekwizytem (72 wskazania). Najmniej było teatrów plastycznych (2 wskazania) i teatrów ruchu (1 wskazanie).

Każda z wymienionych małych form teatralnych ma nieco odmienną genezę i różnią się one od siebie, stąd zachodzi konieczność syntetycznego ich opisu.

Słownik wyrazów obcych definiuje **recytację** (łac. *recitatio* – odczyt) jako artystyczne wygłoszenie utworu literackiego². Recytacja to najogólniej „głosowa realizacja tekstu literackiego”³ lub inaczej „głosowa interpretacja tekstu”⁴. Artystyczne mówienie polega na odpowiednim doborze środków wyrazu (takich jak np. akcentowanie, frazowanie, intonacja, dykcja, modulacja) w celu wywołania przeżycia estetycznego, zarówno u nadawcy, jak i u odbiorcy tekstu. Dobór środków wyrazu jest sprawą indywidualną i stanowi o interpretacji tekstu. Według M. Olejarz, umiejętne stosowanie tych środków daje szansę stworzenia z każdego tekstu literackiego nowej jakości artystycznej. Istota sztuki recytatorskiej tkwi w ich poznaniu, opanowaniu, uświadomieniu sobie i stosowaniu⁵.

Praca z recytatorem polega na możliwie wszechstronnym zapoznaniu go z twórczym mowy na przykładzie konkretnych tekstów oraz z możliwościami ich interpretowania. Znaczący recytacji postulują, by nie ingerować zbyt w kształt wypowiedzi wykonawcy, a już zupełnie niedopuszczalne jest nakłanianie do naśladowstwa interpretacji nauczyciela – instruktora. Trzeba też nauczyć dzieci, jak wypowiadać się za pomocą pozasłownych środków wyrazu (gestem, ruchem, mimiką).

Badani nauczyciele, uzasadniając recytację jako najczęściej stosowaną formę teatralizacji, stwierdzali: „W pracy teatralnej poważną trudnością jest wybór odpowiedniego scenariusza. Wolę więc, aby każde dziecko wybrało jakiś wiersz i razem współtworzymy przedstawienie”; „W pracy z małymi dziećmi wybieram teksty krótkie i wesołe, bo dzieci przede wszystkim chcą się bawić”; „Zajmuję się recytacją, bo nie mam przygotowania do prowadzenia teatru, który wydaje mi się sztuką trudną”; „Żeby zrobić prawdziwe przedstawienie potrzeba mnie i moim dzieciom wielu doświadczeń, a przede wszystkim czasu. Wiersze opracowuje się wiele szybciej”; „Praca nad wierszami przynosi dzieciom wymierne korzyści w postaci lepszego nawiązania kontaktów werbalnych z otoczeniem”.

Recytacja preferowana jest więc z kilku powodów. Dostrzeganie w niej takich walorów, jak poprawa komunikacji językowej czy sposób na współpracę,

² W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1967, s. 432.

³ L. Śliwonik, *O podstawowych problemach recytacji*, „Tygodnik Kulturalny” 1967, nr 51, s. 3.

⁴ J. Kram, *Zarys kultury żywego słowa*, Warszawa 1988, s. 127.

⁵ M. Olejarz, *Ciągłość i zmiana funkcji kulturalno-wychowawczych ruchu recytatorskiego w Polsce*, Zielona Góra 1999.

współtworzenie, jest godne podkreślenia. Martwi natomiast brak znajomości warsztatu teatralnego. Z moich obserwacji wynika też smutna refleksja, że nauczyciele bardzo często nie potrafią przygotować dziecka do wypowiedzi słownej, ograniczają się więc do sprawdzenia, czy zna ono tekst na pamięć. Często też, zamiast kierować samodzielnym wyborem tekstu, nauczyciel narzuca go dziecku zgodnie z własnym gustem.

Ogólne i rozpowszechnione rozumienie **inscenizacji** oznacza zespół środków służących interpretacji scenicznej: dekorację, oświetlenie, muzykę i grę aktorów⁶. Jednym z głównych jej celów jest walka z nudą, która powoduje monotonne czytanie. Podział tekstu na role, stawianie się „kims” ożywia pobyt dziecka w przedszkolu czy szkole, wzbogaca je duchowo, dostarcza głębokich przeżyć estetycznych, intelektualnych i moralnych. Dzieci mogą grać w żywym planie lub posłużyć się lalkami. Najpopularniejsze lalki to kukielki, pacynki, także maski oraz teatr cieni. Jeśli dzieci same projektują, wykonują i animują lalki, to doświadczenia te angażują całą ich osobowość. Nie jest ważny wygląd wykonanej przez dziecko lalki, ważne są pobudzone przez twórczość przeżycia, wrażenia, obserwacje, zabawa. Nauczyciel za pomocą lalki może nawiązać z dzieckiem lepszy i bliższy kontakt. A oto opinie badanych nauczycieli, spośród których 60% wskazywało, że wykorzystuje inscenizację w działalności edukacyjnej:

Moje obserwacje wskazują, że środki masowego przekazu nie zaspokajają w pełni psychicznych potrzeb dzieci, wyznaczają im bowiem bierną rolę. Aktywizuję je poprzez improwizowane inscenizacje, grę aktorską z wykorzystaniem znanych tekstów, itp.; Dzieci uwielbiają projektować lalki, wykonywać je, a najbardziej animować. Wykazują przy tych czynnościach niespożytą energię; Inszenizowanie tekstu kukiełką. Misia, przedstawianie jego różnych perypetii, tak wciągnęło dzieci, że stały się widzami współdziałającymi.

Aktywizacja dziecka, wykorzystanie jego energii w twórczy sposób, pozostawienie mu miejsca na własną inwencję, powoduje jego zaangażowanie i rozwój własnych pomysłów. Badania potwierdzają wzrastające zainteresowanie nauczycieli zajęciami, które umożliwiają uczniom wyrażanie własnych potrzeb emocjonalnych, a nie tylko intelektualnych.

Teatr przedmiotów – jako kolejna mała forma teatralna – wyodrębnił się z teatru lalek i okazał się niezmiernie różnorodny i inspirujący⁷. Pracując z dziećmi, możemy wielorako wykorzystać przedmioty codziennego użytku, przekształcając je według własnych wizji – nadają się one bowiem do ustawicznych metamorfoz. Przedmiot może przyjmować na siebie cechy ludzkie, utożsamiać się z konkretną osobą, może grać samego siebie lub pełnić w przedstawieniu funkcję symbolu. W tzw. bajce przedmiotowej różne rzeczy łączy ze sobą jedynie fabuła (gotowych wzorów dostarczył J. Ch. Andersen). Takie historie różnych przedmiotów mogą też wymyślać dzieci w trakcie zabawy. Dorosli nie

⁶ P. Pavis, *Słownik terminów teatralnych*, Wrocław 1998.

⁷ H. Jurkowski, *Szkice z teorii teatru lalek*, Łódź 1993.

zastanawiają się nad tym, od kiedy używa się jakiegoś przedmiotu, dla dziecka natomiast jest to ważne. Wykorzystując tę ciekawość, możemy uświadomić mu, że wszystko się rozwija, zmienia. Opowiadając „niezwykłe historie” zwykłych przedmiotów, możemy uczyć historii kultury materialnej. Istotą tego teatru jest koncentracja na przedmiocie i wiara w jego życie.

A oto spostrzeżenia nauczycieli: „Dzieci szukają ciekawych przedmiotów i przynoszą je do szkoły. Opowiadają to, co usłyszały o nich od rodziców, czy dziadków. Potrafią też je pomysłowo ożywić”; „Wspólnie tworzymy opowieść na zaproponowany (przez mnie lub dzieci) temat”; „Dzieci wybierają przedmioty, które będą grać role poszczególnych postaci i wykorzystują je w sposób, jaki podpowiada im wyobraźnia”.

Obserwacja bezpośrednia nie potwierdziła wynikającej z ankiety popularności teatru przedmiotów. Okazuje się, że ta forma stosowana jest raczej przez dzieci samorzutnie, a udział nauczycieli często ogranicza się do pilnowania spokoju i porządku. Nauczyciele nie wykorzystują możliwości ukrytych w przedmiotach zgromadzonych przez dzieci. Często traktują tę formę jako łatwiejszy rodzaj teatru lalek, gdzie lalkę zastępuje się przedmiotem i nie trzeba jej wykonywać.

Motywacja podejmowania edukacji kulturalnej w postaci małych form teatralnych

W kwestionariuszu ankiety opracowanym na użytek badań jedno z pytań dotyczyło podejmowania przez nauczycieli działalności teatralnej. Zadaniem respondentów było odpowiedzieć na pytanie, czym kierowali się przy podejmowaniu prób z różnymi formami teatralnymi. Z badań wynika, że głównym motywem wyboru jest przekonanie o korzystnym wpływie tych zajęć na dziecko, bowiem wzbogacają one jego osobowość (70 wskazań). Kolejnymi motywami są: radość sprawiana dziecku przy okazji kontaktu z teatrem (40 wskazań), chęć lepszego poznania dziecka (35 wskazań), zadowolenie nauczyciela z zajęć tego rodzaju (18 wskazań). Wymieniono także możliwość zmiany dotychczasowego stylu pracy (11 wskazań). Nieliczni (6 wskazań) stwierdzają, że organizują takie zajęcia, bo są one przewidziane w programie szkolnym.

Respondenci dostrzegli w teatrze niebagatelny walor, jakim jest atrakcyjność przekazywania w tej formie treści nauczania. Piszą więc m. in.: „Dla mnie ważne jest to, że przy pomocy różnych technik i form teatralnych mogę przygotować dzieciom interesujące, nieszablonowe lekcje”; „Chciałam zmienić dotychczasowy styl prowadzenia zajęć. Nawet kilka minut z lalką, intrygującym przedmiotem może ożywić zmęczone i znudzone dzieci”; „Wspólnie z dziećmi przygotowuję krótkie spektakle, głównie dlatego, że są one dla nich ogromnym przeżyciem i radością”; „Dzieci ogromnie lubią bawić się w teatr, staram się więc, aby nauka

była przyjemnością. W prawdziwej szkole nauka i zabawa muszą iść w parze"; „Zajęcia teatralne dają ogromną satysfakcję dzieciom, ale także nauczycielom”; „Poprzez takie zajęcia mogą też lepiej poznać każdego ucznia”.

Z powyższego wynika, że niektórzy nauczyciele podejmują wysiłki w kierunku stymulowania samodzielności uczniów, zabawy, radości, lansując niekonwencjonalne metody nauczania, między innymi przez zajęcia teatralne. Specyfika sztuki teatru daje niezliczone możliwości interpretacyjne, walczy z nawykami myślowymi i pozwala na indywidualne wypowiedzi uczniów, co z kolei prowadzi do lepszego ich poznania.

Świadomość roli wychowawczej stosowania małych form teatralnych

Walory zajęć teatralnych wskazywane przez nauczycieli to między innymi:

- rozwijanie wyobraźni i fantazji (90 wskazań);
- rozwijanie zdolności twórczych (88 wskazań);
- wyrabianie postaw społeczno-moralnych (80 wskazań);
- wyrabianie pewności siebie i odwagi (80 wskazań);
- dostarczanie przeżyć emocjonalnych i możliwości ekspresji osobowości (60 wskazań);
- poznanie własnych możliwości (60 wskazań);
- rozwijanie zainteresowań teatrem (sztuką) (58 wskazań).

Nauczyciele posiadają świadomość tego, że teatr stwarza wiele możliwości zmierzających do rozwoju różnych sfer osobowości dziecka. Zwracają uwagę na rozwój fantazji, wyobraźni i zdolności twórczych dzieci, pisząc np.:

Zabawa w teatr rozwija wyobraźnię i pomysłowość dziecka. Chęć bycia aktorem, pokazania się przed mamą, babcią itp., mobilizuje dzieci do wykrzesania z siebie całego potencjału umiejętności;

Uczestnictwo dzieci w tworzeniu spektakli to możliwość poznania i rozwijania własnych zdolności. Przygotowanie i udział w inscenizacjach tekstu rozwijają w dzieciach pomysłowość, zamiłowanie do twórczej działalności. Pozwalają zamienić bierne słuchanie na czynne uczestniczenie w pracach grupy teatralnej.

Nauczyciele dostrzegają też występujące w działalności scenicznej możliwości ekspresji i dostarczenia dzieciom wielu różnorodnych przeżyć emocjonalnych. A oto charakterystyczna wypowiedź:

Moim zdaniem inscenizacja tekstów pomaga zaktywizować zespół klasowy, dostarcza wielu okazji do wypowiedziania się, uczenia nie tylko poprzez słowo, ale także w ruchu, w formach plastycznych itp. Wyzwała to wiele pozytywnych emocji;

Nie godzę się z mechanicznym, pamięciowym przyswajaniem przez dzieci zadanego materiału. Oprócz poszerzania wiedzy pragnę pogłębić zainteresowania dzieci, kształto-

wać ich wrażliwość estetyczną, umożliwić im ekspresję własnej osobowości. Przekonałam się, że jest to możliwe poprzez zajęcia teatralne.

Nauczyciele zwracają także uwagę na integracyjną funkcję teatru, który jest ważnym i przez wielu z nich dostrzeganym sposobem wiązania szkoły i dzieci ze środowiskiem lokalnym i rodzinnym. Organizacja Dnia Mątki, Babci, Dziadka i Ojca stwarza okazję do wspólnego szycia kostiumów, wykonywania dekoracji, nagrywania muzyki – co prowadzi do lepszego wzajemnego poznania się i nawiązywania głębszej przyjaźni. Podczas spektaklu rodzice mogą obserwować zachowania dziecka na tle grupy. Wzmacniają się więzy między rodzicami i dziećmi oraz między rodzicami a szkołą. Spektakle grane są czasem w Domach Spokojnej Starości czy w szpitalach. Wiąże to dzieci z ich środowiskiem lokalnym i ma duże znaczenie wychowawcze, pomaga zauważyć innych ludzi i liczyć się z nimi.

A oto dwie typowe wypowiedzi respondentów: „Pamiętając o tym, jak wiele walorów posiadają małe formy sceniczne, staram się poprzez nie uczyć dzieci dostrzegania dobra i zła oraz potrzeb innych ludzi, nawiązywania serdecznych kontaktów z rówieśnikami i pokojowego rozwiązywania konfliktów”; „Zauważyłam, że dzięki tym zajęciom dzieci stały się bardziej życzliwe i mniej agresywne. Rodzice zaczęli bardzo intensywnie pomagać w zdobywaniu potrzebnych materiałów na kostiumy. Uczestniczyli w niektórych zajęciach. Można powiedzieć, że jest to wspólna integracja: nauczyciel – dziecko – rodzic”.

Z powyższych wypowiedzi wynika, że nauczyciele dostrzegają w teatralnych zajęciach sposób na kształcenie i możliwość oddziaływania wychowawczego, a przede wszystkim drogę do wszechstronnego rozwoju osobowości dziecka: rozumieją, że teatr może stać się środkiem wielostronnej edukacji przygotowującej młodego człowieka do życia, może stać się antidotum przeciwko kreowaniu człowieka biernego. Wart podkreślenia jest wzrost świadomości, że ta forma pracy jest przydatna zarówno w przedszkolu, jak i szkole.

Przedstawione powyżej wyniki badań i obserwacji prowadzą do następującej konkluzji: najczęściej występującymi formami są te, które z pozoru nie wymagają przygotowania specjalistycznego. Popularność recytacji i inscenizacji wynika z mylnego przeświadczenia o łatwości przygotowania do prezentacji. Obie formy nie wymagają też żadnych nakładów finansowych. Czasem nauczycielom wydaje się, że im więcej recytatorów przygotowują, tym lepiej to świadczy o ich pracy. Często jednak jakość tych przygotowań pozostawia wiele do życzenia. Różne formy teatralne wykorzystywane są przede wszystkim w trakcie procesu dydaktycznego, czasem stanowią one część artystyczną imprez organizowanych z okazji różnych świąt, rocznic, pasowania na uczniów i tym podobnych. Niestety, niewiele grup w szkołach pracuje w ramach zajęć pozalekcyjnych. Wśród zespołów stałych mało jest teatrów lalkowych. Zapewne jest to spowodowane brakiem znajomości specyfiki tego teatru (technik wykonywania lalek, sposobów anima-

cji) oraz kosztami związanymi z zakupem materiałów. W obrębie tego teatru istnieją takie jego rodzaje, jak teatr cieni czy teatr rzeczy używanych, które nie wymagają żadnych nakładów finansowych. Jedynym warunkiem jest znajomość warsztatu. Nauczyciele (najczęściej poloniści) nie mają przygotowania w zakresie twórczości teatralnej. Koncentrują się więc na adaptacji tekstów i wypowiedziach słownych uczniów, zupełnie nie radząc sobie z sytuacjami scenicznymi.

Obserwacje wykazują, że wielu nauczycieli podejmuje trud dokształcania się i chętnie wprowadza wyżej wymienione formy (a także inne jak na przykład drama) do pracy w przedszkolu i szkole.